

השגות עקרוניות לריפורמה בתקנות סדר-הדין האזרחי (תגובה להרצאתו של פרופסור גולדשטיין)

מאת

שלמה לוי*

א. מבוא. ב. בתחום העקרוני. ג. בתחום הספציפי; 1. תצהירים;
2. רשימת-עדים; 3. רשימת-מסמכים. ד. טענות חלופיות. ה. עילת
התביעה. ו. סיכום.

א. מבוא

(1) הצעותיה המרכזיות של הוועדה המייעצת לדיון אזרחי נעות בחמישה תחומים: תמיכת כתבי-טענות בתצהירים, רשימת-עדים, רשימת-מסמכים ומסמכים, טענות חלופיות והגדרה מחודשת של עילת התביעה. השגותי כנגד הצעות הוועדה הן בתחום העקרוני והספציפי כאחד.

ב. בתחום העקרוני

(א) ההצעה מניחה, כי חלק נכבד מחוליי המערכת השיפוטית נעוץ בתקנות סדר-הדין הלקויות, המאפשרות "משחק מחבואים" בין בעלי-הדין, הסתרת האמת וגיבוב מכשולים לפני בירור סכסוכים לגופם. גישה זו לוקה במידה רבה של נאיביות. המציאות מלמדת ששופטים יעילים, העושים שימוש ראוי בתקנות הקיימות, אינם נתקלים בקשיים לדון בסכסוכים המתבררים לפנייהם לגופם. יתר על כן: הליכי קדם-המשפט והליכי גילוי אחרים מונעים כבר כיום "משחק מחבואים" מיותר בין בעלי-הדין (ובמאמר מוסגר יש לציין, שמידה מסוימת של "משחק מחבואים" עשויה לעתים לסייע בחשיפת האמת). צריך שיהיו טעמים כבדי-משקל לשנות את המצב הקיים וכפי שאנסה להראות, ההפסד הצפוי מקבלת ההצעה גדול מן הרווח.

(ב) בהיבט רחב ניתן לאתר בקלות מהם חוליי המערכת השיפוטית שבחלקם הגדול נובעים מארגון לקוי ומקונצפציה מוטעית של אדמיניסטרציה שיפוטית. כך, למשל, נזנחה כליל הגישה, שיש לה תימוכין בדין, שמשפט צריך להתקיים מיום ליום ובתי-המשפט משחיתים זמן יקר על סיכומים ככתב, על דחיות ועל ניהול הליכים עקרים. אם מבקשים להתחיל בתהליך של ריפוי, יש לשים את הדגש על הגזרה האמורה ולא בגזרת כתבי הטענות, המתפקדת כיום, פחות או יותר, באופן משיע-רצון.

* שופט בית-המשפט העליון.

(ג) בתחום של הארגון המשפטי מתעוררת לעתים השאלה, אם במגזרים מסוימים עדיפה גישה של סיווג על פני גישה אינדיבידואלית; כך, למשל, ההנחה העובדתית שתובע על-פי שטר מועד לזכות בתביעתו הצדיקה קיום סיווג של סדר-דין מקוצר שלעניינו מותנית הגנתו של הנתבע בקבלת רשות להתגונן; במקרים אחרים עדיפה גישה אינדיבידואלית לכל תיק ותיק, לפי נסיבותיו. תפישה נאותה של ארגון משפטי תנסה לאתר את המגזרים שבהם עדיף סיווג על פני המגזרים שבהם עדיפה גישה אינדיבידואלית. למרכה הצער, הדבר לא נעשה במקרה דנן.

ג. בתחום הספציפי

1. תצהירים

(א) סיווג המציאות מראה, ששיטת התצהירים הוכיחה את עצמה במגזרים ספציפיים (תביעות מזונות, בקשות רשות להתגונן) או על יסוד הוראות אינדיבידואליות שניתנו בקדמי-משפט. על-יסוד הניסיון שנצטבר, מותר לחשוב על הרחבתם של סוגי המשפטים והעניינים שבהם התצהירים יהיו חובה (למשל: עניינים מסוימים הנוגעים לשומת הנזק בתיקי-נזיקין). למקרא הצעותיה של הוועדה, נראה שבדיקה כזו לא נערכה והוועדה בחרה בדרך הקלה של "מצהור" כל ההליכים, אף-על-פי שבמקרים רבים דרך זו תכבד ותסרבל את ההליכים.

(ב) עיתוי. אין שום טעם בהטלת מעמסת ה"מצהור" על בעלי-הדין מראש. לפי הנתונים הסטטיסטיים, בין 32 ל-35 אחוזים מן התיקים המוגשים לבית-משפט השלום ולבית-המשפט המחוזי מסתיימים בפשרה. אין בידי סטטיסטיקה לגבי מספר התיקים שבהם ניתן פסק-דין על-פי צד אחד; סטטיסטיקה פרטית שערכתי בשעתו לימדה אותי, שרק כ-10% מן התיקים האזרחיים הרלבנטיים המוגשים מסתיימים בפסק-דין לאחר שמיעת הראיות. מה טעם בהעמסת התיק בתצהירים, שיהיו שימושיים אך במיעוט קטן של המקרים?

לא זו אף זו: יש טעם, אם בכלל, להגשת תצהירים רק לאחר שהפלוגתאות התגבשו; כאשר הוגש כתב-תביעה, ועמדת הנתבע עדיין לא התגבשה בכתב-הגנה, מה טעם לחייב את התובע להוכיח בתצהיר עובדה שאינה שנויה במחלוקת?

הדעת נותנת שהמועד המתאים, אם בכלל, לתצהור הוא המועד של קדם-המשפט; קביעה זו נכונה ביתר שאת לגבי משפטים הנקבעים לשמיעה כמה שנים לאחר הגשת כתבי-הטענות, שברובם יהיה צורך לעדכן את התצהירים.

אך אם בשלב קדם-המשפט עסקינן, מדוע לא להשאיר לשופט להחליט, על בסיס אינדיבידואלי, אם ראוי הוא שהמשפט יתברר באמצעות תצהירים אם לאו?

(ג) ייקור ההליך. ההצעה עשויה לייקר במידה רבה את ההליך המשפטי על-ידי העמסת התיק בניירת מיותרת והעלאה משמעותית בשכר טרחת עורך-הדין. מאידך גיסא, מתעוררת השאלה כיצד יתמודד בעל-הדין הבלתי-מיוצג עם ההצעה החדשה?

(ד) הקטנת הסיכויים לבידור האמת. במגזרים מסוימים של הליכים משפטיים קיימת חשיבות מרובה לשמיעת עדויות בחקירה ראשית. בסופו של דבר, בית-המשפט שומע את העדים שלפניו אך במסגרת זמן קצר ועל-יסוד הראיות שומה עליו לקבוע ממצאים

שבמהימנות. בתיקים שבהם מרכיב המהימנות ניכר, עשויה שיטת-התצהירים למנוע מבית-המשפט להתרשם כהלכה מהדרך השונה שבה מוסר העד (או בעל-הדין שהוא עד) עדות בחקירה הראשית ובחקירה שכנגד.

(ה) הורדת קרן השבועה. אין זה סוד, שאזרחים רבים נוטים להימנע באופן חזיתי מלומר דברי אמת גם כשהם מעידים בשבועה. אם עד כה נשמעו עדויות-שקר רק במגזר צר של תיקים שהגיעו לדין, הרי שעתה תותר הרצועה וכל דכפין ייתי וישקר ואין מוחה בידו. איני רואה דרך להגביר באופן משמעותי את אמצעי-האכיפה כנגד בעל-דין שקרנים (וברוב המקרים הללו, הוכחה של עבירת עדות-שקר אינה אפשרית) ונמצאנו מכשירים עדויות-שקר ונותנים להן לגיטימציה.

2. רשימת-עדים

(א) איני בטוח, שחשיפת שמות כל העדים מראש תסייע לחשיפת האמת, או שמא, במציאות שלנו, היא תפתח פתח לא נאות להשפעה עליהם. השיקולים של חשיפת שמותיהם של עדים מראש על-ידי התביעה בהליך הפלילי אין כוחם בהכרח יפה לגבי הליכים אזרחיים.

(ב) דברים שאמרנו לגבי תצהירים כוחם יפה גם לגבי עדים. כך, למשל, מה טעם לגלות שמות עדים לפני שהובהרו הפלוגתאות שבמחלוקת?

3. רשימת-מסמכים

הדברים שאמרנו לעיל לעניין התצהירים כוחם יפה ביתר שאת גם לגבי רשימת-המסמכים. מה טעם להעמיס על תיקים שרובם המכריע לא הגיעו לשמיעה חומר כתוב רב-ממדים שלעולם לא ייעשה בו שימוש? הטעמים שהזכרנו לעניין העיתוי וייקור ההליך חלים גם כאן.

יש להטעים שבכמה בתי-משפט מקובל כבר היום להורות לבעל-הדין להגיש לקראת קדם-המשפט תיק מוצגים, העשוי לסייע בידי השופט במלאכת ניהול קדם-המשפט. כאלטרנטיבה להצעה ראוי אולי לעגן את הנוהל הקיים בתקנות.

4. טענות חלופיות

האיסור המוצע על טענות עובדתיות חלופיות מניח, שלפחות חלק מן הטענות החלופיות הן טענות-שקר. אכן, מקום שבו העובדות כולן טעונות אימות בתצהיר, אין להתיר — לפי ההנחה האמורה — הבאתן של עובדות המכחישות זו את זו. עם זאת, המציאות היא שבמקרים רבים העובדות המדויקות אינן ידועות לאשורן מראש לבעל-הדין, והן מתבררות רק אגב השמעת הראיות. בנסיבות אלה, מחיקתן מראש של טענות עובדתיות חלופיות לא תשרת את הצדק, מה גם שההבחנה לעניין זה בין טענות עובדתיות לבין טענות משפטיות היא מסובכת וקשה. דרך אגב, עדיין לא הוכח שהתרתן של טענות עובדתיות חלופיות גרמה ליותר אי-צדק מאשר איסורן, במיוחד כאשר אף כיום בית-המשפט יכול, במסגרת קדם-המשפט, לברר את העובדות לאשורן.

ה. עילת התביעה

הקונצפציה הקיימת היא, שיש להבחין בין הראיות במשפט לבין ניתוח המשפטי, תוך ברירת העובדות המהותיות המנויות בתקנה 71(א) הקיימת — דיבור שכבר זכה לפסיקה מוכרת ויציבה. ההבחנה בין הניתוח המשפטי של העובדות לבין חומר הראיות עוברת כחוט השני לאורך התקנות כולן. אפילו בסדר-הדין כתביעה למוזנות מבחינים בין כתב-התביעה, שעליו חלה תקנה 71(א), לבין התצהיר התומך בתביעה, היכול לכלול ראיות.

ההצעה, כפי שהוגשה, מטשטשת את ההבחנה האמורה ועשויה לגרום בלבול, מבוכה ועבודה נוספת לבית-המשפט: מה בין "העובדות המהותיות" לפי ההסדר הקיים בתקנה 71(א) לבין "פירוט מלא של העובדות המהוות את עילת התביעה" ולבין "תיאור תמציתי של העובדות העיקריות המהוות את עילת התביעה", שבהצעה? עובדות יכול שיהיו רלבנטיות לעילת התביעה או שיהיו בלתי-רלבנטיות, והשאלה אם מדובר ב"עובדות עיקריות" ה"מתוארות בצורה תמציתית" אם לאו אינה לעניין. אני חושש, שהגדרה החדשה של העילה אף תגרום תקלות לעניין יישומה של תקנה 92 ולעניין תקנה 100, כשמושג "עילת התביעה" יהודל להיות ברור לכשיעורב עם הראיות.

ז. סיכום

הוועדה הביעה את דעתה, כי מטרת הצעתה היא "הגברת הבהירות של הגירסה המוצגת בכתב הטענות, וגילוי מירבי מראש של הטענות העובדתיות של כל הצדדים", וכי "דבר זה יתרום ליעול הדיון, לפישוטו ולהחשתו".

בצד כמה תיקונים מועילים שבהצעה, אני סבור שההצעה רק תגביר מבוכה ותסייע לסבך את המשפט, לסכלו ולהשהותו. לדידי, תוצאתה היחידה של ההצעה היא שבמקום תיקים דקים יהיו מונחים במזכירות בית-המשפט תיקים עבים, ואשר על-כן הייתי מציע לגונזה.